

Röya MİRTALİBOVA

Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi
yanında Əmlak Məsələləri Dövlət Xidməti
Daşınmaz Əmlakın Dövlət Kadastrı və Reyestri publik hüquqi şəxsin
1 saylı Bakı Ərazi İdarəsinin hüquq məsləhətçisi,
Bakı Dövlət Universitetinin Konstitusiyə hüququ kafedrasının doktorantı
e-mail: royalmiriyeva@gmail.com
<https://doi.org/10.6213/ASEK9420>

ELEKTRON HÖKUMƏT MÜHİTİNDƏ DÖVLƏT-VƏTƏNDAŞ MÜNASİBƏTLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ: İNZİBATI HÜQUQUN ÇAĞIRIŞLARI

XÜLASƏ

Bu məqalə elektron hökumət mühitində vətəndaş–inzibati orqan münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişdir. Tədqiqatın əsasını rəqəmsal idarəetmənin hüquqi və praktiki aspektləri, inzibati icraata süni intellektin tətbiqi məsələsi, eləcə də vətəndaşların bu mühitdə hüquqlarını reallaşdırma imkanları təşkil edir. Eyni zamanda, elektron idarəetmənin tətbiqində meydana çıxan inzibati-hüquqi çağırışlar və məhdudiyətlər də təhlil edilir.

Məqalənin strukturu onun məqsədini və məntiqi izahını əks etdirir. Nəzəri hissədə elektron hökumət və rəqəmsallaşmış inzibati icraatın hüquqi əsasları araşdırılır, praktiki hissədə isə elektron müraciət, şikayət, elektron xidmətlərdən istifadə zamanı yaranan hüquqi boşluqlar və vətəndaşların bu proseslərə çıxış imkanları izah olunur. Vətəndaş–məmur münasibətlərində şəffaflığın, çevikliyin və hüquqi təminatın artırılması yolları da təqdim edilir.

***Açar sözlər:** elektron hökumət, rəqəmsal idarəetmə, inzibati icraat, vətəndaş hüquqları, hüquqi münasibətlər*

Rəqəmsallaşma müasir dövrün idarəetmə fəlsəfəsində mühüm dönüş nöqtəsi kimi çıxış edərək, dövlət orqanlarının və vətəndaşların qarşılıqlı münasibətlərinin mahiyyətini, formasını və hüquqi çərçivəsini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. İnzibati münasibətlərin rəqəmsal mühitdə təşkili və elektron platformalar vasitəsilə göstərilən xidmətlərin genişlənməsi vətəndaşların hüquqlarının reallaşması baxımından yeni imkanlarla yanaşı, müxtəlif hüquqi, texnoloji və inzibati məhdudiyətlər də meydana çıxarmışdır [3, s.87]. Elektron hökumət sistemləri vasitəsilə informasiya mübadiləsi, müraciətlərin elektron şəkildə qəbulu və icrası, inzibati qərarların elektron formatda verilməsi ar-

tıq bir sıra hüquqi proseslərin elektronlaşdırılmasını qaçılmaz etmişdir.

Bununla belə, vətəndaşların bu xidmətlərdən istifadəsində müşahidə edilən qeyri-bərabərlik, texnoloji savadsızlıq, hüquqi mexanizmlərin natamamlığı və mübahisəli hallarda müdafiə alətlərinin qeyri-effektivliyi inzibati icraatın rəqəmsal formada aparılmasında bir sıra problemlərin mövcud olduğunu göstərir. Vətəndaşlar tərəfindən verilən elektron müraciətlərin cavablandırılmasında gecikmələr, şəffaflıq və əsaslandırma meyarlarının pozulması, qərarların hüquqi nəticələrinin qeyri-müəyyənliyi və elektron sistemlərin texniki qüsurları hüquqi münasibətlərin pozulmasına səbəb olan əsas faktorlar sırasındadır. Təbii

ki, bu sahədə mövcud olan nəzəriyyə, həmçinin qanunvericilik tənzimlənməsi də mükəmməl deyil və bu da müxtəlif nəzəri və praktiki problemlərə səbəb olur.

Tədqiqat elektron idarəçiliyin hüquqi bazası, praktiki tətbiqi və vətəndaş–inzibati orqan münasibətlərində meydana çıxan inzibati-hüquqi çağırışlar çərçivəsində həyata keçirilir. Məqalənin əsas məqsədi elektron hökumət mühitində dövlət-vətəndaş münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi mexanizmlərini araşdırmaq, müasir problemləri müəyyənləşdirmək və bu sahədə inzibati hüququn təkmilləşdirilməsinə yönəlik təkliflər irəli sürməkdir. Çünki mövcud normativ-hüquqi bazanın bir çox aspektləri praktiki tətbiqdə rast gəlinən halları tam şəkildə əhatə edə bilmir və bu vəziyyət elektron xidmətlərdən istifadənin hüquqi təminatını zəiflədərək, vətəndaşların inzibati orqanlara olan inamına mənfi təsir göstərir.

Məqalənin nəzəri hissəsində elektron hökumətin hüquqi əsasları, inzibati icraatın rəqəmsallaşmış forması və idarəetmədə şəffaflıq prinsiplərinin aktuallığı təhlil edilir, praktiki hissədə isə elektron idarəetmə təcrübəsi, inzibati qərarlara qarşı elektron şikayət mexanizmləri və bu prosesin hüquqi tənzimlənməsi imkanları öyrənilir [10, s.5]. Eyni zamanda rəqəmsal idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məqsədilə hüquqi mexanizmlərin yenilənməsinə və vətəndaşların hüquqlarının rəqəmsal mühitdə tam təminatına yönəlmiş tövsiyələr təqdim edilir.

İctimai idarəetmənin səmərəliliyinin artırılması və dövlət xidmətlərinin vətəndaşlara operativ, şəffaf və əlçatan şəkildə göstərilməsi müasir dövrün əsas idarəçilik çağırışları sırasındadır. Bu kontekstdə rəqəmsallaşma tendensiyası dövlət orqanları ilə vətəndaşlar arasında münasibətlərin yeni formatda qurulmasını zəruri etmiş və nəticədə elektron hökumət modelinə keçid geniş vüsət almışdır. Elektron idarəetmə yalnız texniki yeniliklər deyil, eyni zamanda hüquqi münasibətlərin yeni tənzimlənmə formasını da tələb edir [4, s.156]. İnzibati icraatın elektron mühitə inteqrasiyası bu sahədə normativ-hüquqi mexanizmlərin də təkmilləşdirilməsini qaçılmaz edir.

Azərbaycan Respublikasında inzibati icraatın rəqəmsallaşdırılması bir sıra normativ hüquqi

aktlarla tənzimlənir. Əsas hüquqi baza “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə müəyyən edilmişdir. Bununla yanaşı, “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” Qanun, “Dövlət orqanlarında elektron xidmətlərin və informasiya sistemlərinin qiymətləndirilməsi Qaydaları”, “ASAN xidmət” haqqında normativ baza və “myGov” platformasının fəaliyyətini tənzimləyən normativlər elektron hökumət sistemlərinin hüquqi çərçivəsini müəyyən edir [2].

Hüquqi əsaslarla yanaşı, praktikada inzibati icraatın rəqəmsal formata keçidi bir sıra inzibati-hüquqi problemlərlə müşayiət olunur. Belə ki, elektron müraciətlərin gec cavablandırılması, vətəndaşların hüquqlarının pozulması hallarında effektiv şikayət mexanizmlərinin məhdudluğu, hüquqi təminatın yetərli olmaması və informasiya təhlükəsizliyi sahəsində yaranan suallar bu sahədə hüquqi tənzimlənmənin təkmilləşdirilməsini aktuallaşdırır. Eyni zamanda, kənd və ucqar ərazilərdə yaşayan vətəndaşların elektron xidmətlərdən istifadədə çətinlik çəkməsi və bu xidmətlərin hüquqi mahiyyətinin kifayət qədər izah edilməməsi vətəndaş–inzibati orqan münasibətlərində hüquqi bərabərsizliyi dərinləşdirir [3, s.34].

Bu baxımdan, elektron hökumət kontekstində inzibati icraatın hüquqi əsaslarının təhlili, onun tətbiqində mövcud problemlərin müəyyənləşdirilməsi və onların aradan qaldırılması yollarının araşdırılması inzibati hüquq elminin aktual məsələlərindən biri olaraq çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasında inzibati icraatın rəqəmsallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən islahatlar nəticəsində elektron xidmətlər geniş tətbiq olunsada da, bu sahənin hüquqi tənzimlənməsi, xüsusilə də elektron sənədlərin və elektron inzibati aktların statusu ilə bağlı normativ əsaslar yetərinəcə sistemli və aydın deyildir [10, s.175]. “İnzibati icraat haqqında” Qanun ümumi şəkildə elektron vasitələrlə icraatın aparılması imkanı nəzərdə tutulsada da, nə elektron inzibati aktın anlayışı, nə də bu aktın forması, hüquqi qüvvəyə minmə şərtləri və nəticələri qanunvericilikdə konkret olaraq əksini tapmamışdır. Bu isə hüquqi münasibətlərin sabitliyinə, vətəndaşın hüquqlarının effektiv müdafiəsinə və inzibati qərarların legitimliyinə mənfi təsir göstərir.

Qanunvericilikdə elektron sənədlərin hüquqi qüvvəsi ilə bağlı əsas akt “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” Qanundur. Həmin Qanuna əsasən, elektron sənəd kağız daşıyıcısında olan sənədlə eyni hüquqi qüvvəyə malik hesab olunur [1]. Lakin bu müddəa inzibati aktlar üçün konkret tətbiq çərçivəsini müəyyən etmir; xüsusilə də inzibati qərarın hüquqi nəticə doğurması üçün hansı rekvizitlərə malik olmalı olduğu, onun hansı hallarda qüvvəyə minmiş sayılacağı və qərarın əsaslandırılmasının hansı formada təqdim edilməli olduğu barədə qanun səssiz qalır.

Əksinə, Almaniya Federativ Respublikasının hüququnda bu məsələlər normativ şəkildə aydın və sistemli formada tənzimlənmişdir. Belə ki, Almaniya İnzibati Prosedur Məcəlləsində (Verwaltungsverfahrensgesetz – VwVfG) inzibati aktların formaları — yazılı, şifahi və elektron — konkret göstərilir. Eyni Məcəlləyə əsasən hər bir inzibati akt hüquqi nəticə doğurmaq üçün əsaslandırılmalı, izahlı şəkildə təqdim olunmalı və vətəndaşa aydın olmalıdır. Əgər akt elektron formada təqdim olunursa, onun etibarlı elektron imza ilə təsdiqlənməsi mütləq şərt kimi qoyulmuşdur. Bundan əlavə, inzibati aktın çatdırılması anı və qüvvəyə minmə vaxtı da elektron məlumatların göndərilmə sisteminə əsasən texniki şəkildə müəyyən edilir. Bu cür hüquqi texnologiyalar inzibati hüququn rəqəmsallaşma çağırışlarına adaptasiyasını asanlaşdırır və hüquqi sabitliyi təmin edir [4, s.101].

Fransa Respublikasında isə 2015-ci ildə qüvvəyə minmiş “Code des relations entre le public et l’administration” (CRPA) adlı normativ akt çərçivəsində elektron inzibati münasibətlərin hüquqi əsasları geniş şəkildə müəyyən edilmişdir. CRPA-nın müvafiq maddələrində elektron qərarların təqdim edilməsi, vətəndaşa bildirişin hansı texniki vasitələrlə çatdırılması, qərarın əsaslandırılması və bu qərara qarşı elektron formada şikayət verilmə proseduru normativ qaydada təsbit olunmuşdur. Həmçinin Fransa praktikasında “quasi-automated decision” (yarı-avtomatlaşdırılmış qərar) konsepsiyası tətbiq olunur və bu tip aktların hüquqi etibarlılığı xüsusi qaydalarla tənzimlənir.

Azərbaycanda isə belə yanaşmaların olmaması

səbəbindən bir sıra praktiki problemlər ortaya çıxır. Ən tipik hallardan biri vətəndaşa elektron qaydada göndərilən inzibati qərarın hüquqi nəticəsinin nə zaman baş verdiyi ilə bağlı qeyri-müəyyənlikdir. Məsələn, elektron qərar göndərildiyi anda qüvvəyə minir, yoxsa vətəndaş sistemə daxil olaraq onunla tanış olduqdan sonra? Bu, hüquqi nəticələrin başlanğıc nöqtəsini müəyyənləşdirməkdə çətinlik yaradır və bu cür qeyri-müəyyənliklər hüquq mübahisələrinin əsas predmetinə çevrilə bilər.

Həmçinin, elektron inzibati aktların əsaslandırılma və hüquqi arqumentlərlə izah olunma tələbləri qanunvericilikdə formal olaraq göstərilmədiyi üçün, bir çox hallarda vətəndaşa sadəcə nəticəvi qərar göndərilir, lakin qərarın hüquqi məntiqi izah olunmur. Bu isə vətəndaşın həmin qərara qarşı hüquqi müdafiə vasitələrindən effektiv şəkildə istifadə etməsini çətinləşdirir.

Azərbaycan inzibati orqanlarının arxiv işlərinin rəqəmsallaşdırılması sahəsində də mühüm nəzəri və praktik problemlər mövcuddur. Hazırda bir çox inzibati qurumda arxivdə saxlanılan sənədlərin böyük əksəriyyəti kağız daşıyıcısında olub, onların axtarış və idarə edilməsi prosesi çox vaxt aparır və səmərəsizdir. Bu sənədlərin tədricən yüksəkkeyfiyyətli elektron formada skan edilərək rəqəmsal arxiv sistemlərinə daxil edilməməsi həm inzibati işlərin şəffaflığına, həm də hüquqi sabitliyə ciddi maneə yaradır. Məhz buna görə də, qanunvericilikdə inzibati orqanlarda saxlanılan kağız sənədlərin rəqəmsal formaya çevrilməsi, onların elektron arxivlərdə saxlanması və kağız formasının qanunvericiliklə müəyyən olunmuş müddətdə məhv edilməsinin tənzimlənməsi vacibdir [13, s.253].

Belə yanaşmanın hüquqi əsası ilk növbədə sənədlərin hüquqi qüvvəsinin qorunmasında və gələcəkdə inzibati hüquq mübahisələrinin obyektiv həllində özünü göstərir. Məsələn, Almaniya arxiv idarəedilməsi qaydaları qanunvericilik səviyyəsində daha təkmil tətbiq olunur. Bu sistem çərçivəsində, köhnə kağız sənədlər yüksək dəqiqliklə skan edilərək rəqəmsal formada saxlanılır və orijinal sənədlər müəyyən müddətdən sonra qanuni əsaslarla məhv edilir. Rəqəmsal arxivlər elektron sənədlərin bütövlüyünü və dəyişdirilmə-

məsini təmin edən texniki vasitələrlə dəstəklənir ki, bu da hüquqi mübahisələr zamanı sübut bazasının möhkəmlənməsinə xidmət edir [3, s.66]. Estoniya və digər qabaqcıl ölkələrdə də analogi rəqəmsallaşdırma və elektron arxiv sistemləri hüquqi etibarlılıq prinsiplərinə uyğun qurulub, bu da inzibati sənədlərin idarə olunmasını sürətləndirir və şəffaflığı artırır [13, s.88].

Azərbaycan qanunvericiliyində belə bir mexanizmin olmaması inzibati hüququn səmərəliliyinə mənfi təsir göstərir. Belə ki, köhnə sənədlərin əl ilə axtarışı vaxt itkisinə, məlumatların itirilməsinə və inzibati qərarların ləngiməsinə səbəb olur. Bundan başqa, kağız sənədlərin məhv edilməsi prosesi də hüquqi olaraq düzgün tənzimlənmədiyi halda, gələcəkdə həmin sənədlərlə bağlı mübahisələrin həlli çətinləşir. Rəqəmsal arxiv sistemlərinin tətbiqi isə inzibati orqanlara sənədlərin təhlükəsiz, sistemli və sürətli idarə olunmasını təmin etməklə yanaşı, vətəndaşların və məhkəmələrin məlumatlara rahat çıxışını da təmin edir.

Bu yanaşmanın hüquqi əsasları beynəlxalq hüquq normalarında və qabaqcıl ölkələrin təcrübəsində də aydın görünür. Məsələn, Avropa Şurasının rəqəmsal arxivlərin təşkili və idarə edilməsi ilə bağlı tövsiyələrində elektron sənədlərin qorunması və uzunmüddətli saxlanması üçün vahid standartların tətbiqi vurğulanır [9, s.133]. Bu standartlar inzibati və digər dövlət sənədlərinin hüquqi qüvvəsini qorumaqla yanaşı, onların məxfiliyini, bütövlüyünü və əlçatanlığını təmin edir. Belə standartlar olmadan elektron sənədlər hüquqi baxımdan şübhəli hesab edilə bilər və bu da inzibati mübahisələrdə sübut bazasının zəifliyinə gətirib çıxarır.

Digər tərəfdən, BMT üzv dövlətlərə elektron sənədlərin saxlanması və qorunması sahəsində təsirli normativ mexanizmlərin yaradılmasını tövsiyə edir. Bu tövsiyələr inzibati orqanların rəqəmsal infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və hüquqi müstəvidə sənəd idarəetməsinin səmərəliliyinin artırılması üçün əsasdır [3, s.126].

Azərbaycan üçün bu məsələdə prioritet, “İnzibati icraat haqqında” Qanunun və əlaqədar normativ aktların elektron sənədlərin rəqəmsal arxivləşdirilməsi üzrə xüsusi maddələrlə təkmilləşdirilməsi olmalıdır [2]. Məhz belə hüquqi baza

köhnə kağız sənədlərin rəqəmsal formaya keçirilməsi, onların təhlükəsiz saxlanması, dəyişdirilməməsi və məhv edilmə müddətinin hüquqi olaraq müəyyənləşdirilməsi üçün əsas yaradacaqdır. Həmçinin elektron arxiv sistemlərinin təhlükəsizliyini təmin edən “blockchain” və ya digər müasir texnologiyaların tətbiqi hüquqi təhlükəsizliyi artırmaqla sənədlərin sübut statusunu gücləndirə bilər.

Beləliklə, inzibati orqanlarda sənədlərin rəqəmsal arxivləşdirilməsi həm inzibati hüququn prinsip və standartlarına uyğunluq, həm də idarəetmədə şəffaflıq və səmərəliliyin artırılması üçün zəruridir. Bu, vətəndaşların hüquqlarının qorunması, inzibati qərarların legitimliyi və gələcəkdə hüquqi mübahisələrin ədalətli həlli baxımından vacibdir. Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, hüquqi baza və müasir texnologiyaların inteqrasiyası olmadan elektron arxiv sistemi yalnız texniki yenilik olmaqla qalmır, həm də hüquqi zəifliklər və praktik çətinliklər doğurur [12, s.34].

Nəticə olaraq, inzibati icraatda sənədlərin rəqəmsal arxivləşdirilməsi üçün normativ-hüquqi baza yaradılmalı, kağız daşıyıcıda olan sənədlərin rəqəmsal formaya keçirilməsi üzrə prosedurlar qəbul edilməli, həmçinin kağız sənədlərin məhv edilməsi qaydaları dəqiq tənzimlənməlidir. Bu addımlar inzibati hüququn rəqəmsallaşmasının tam potensialının reallaşmasına, həmçinin hüquqi sabitliyin və şəffaflığın artırılmasına böyük töhfə verəcəkdir [7, s. 372].

Elektron hökumət və rəqəmsallaşmış inzibati icraat institutu müasir dövlət idarəçiliyinin mühüm komponentlərindən biri olsa da, bu sahədə tətbiq edilən hüquqi mexanizmlər hələ də həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan ciddi problemlərlə üz-üzədir. İlk növbədə qeyd edilməlidir ki, hüquq nəzəriyyəsində elektron inzibati münasibətlərin hüquqi təbiəti, klassik inzibati icraat formaları ilə qarşılıqlı əlaqəsi və normativ tənzimləmə metodologiyası tam şəkildə formalaşmamışdır [4, s.286]. Elektron inzibati aktların hüquqi qüvvəsi, onların etibarsız və ya əsassız elan edilməsinin meyarları, həmçinin bu aktlara qarşı elektron şikayət mexanizmlərinin hüquqi statusu hələ də mübahisəli olaraq qalmaqdadır.

Məsələn, Almaniya İnzibati Prosedur Məcəllə-

sinə (Verwaltungsverfahrensgesetz – VwVfG) əsasən, inzibati orqanlar tərəfindən elektron sənədlərin qəbul edilməsi və bu sənədlərə cavab verilməsi mümkün hesab edilir. Lakin bununla yanaşı, həmin sənədlərin hüquqi nəticələr doğurması üçün onların elektron imza ilə təsdiqlənməsi şərtidir. Azərbaycan qanunvericiliyində isə, “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” Qanunla bu məsələ tənzimlənsə də, tətbiq təcrübəsində bu sənədlərin bəzən texniki səbəblərlə etibarsız hesab edilməsi halları müşahidə olunur. Bu isə inzibati aktların hüquqi sabitliyinə və vətəndaşların onlara etibar səviyyəsinə mənfi təsir göstərir [1].

Hazırda Azərbaycan Respublikasında dövlət orqanları və inzibati orqanlar arasında elektron sənəd dövriyyəsi mütərəqqi şəkildə təmin olunsa da, vətəndaşların inzibati icraata birbaşa elektron qatılımı və onların sənədlərinin vəziyyətini izləmə imkanları zəif inkişaf etmişdir. Vətəndaşlar müraciətlərinin statusunu real vaxt rejimində izləmək, icraatın hansı mərhələdə olduğunu görmək və elektron formada geri dönüş almaq imkanlarından məhrumdurlar. Bu vəziyyət inzibati hüququn əsas prinsiplərindən biri olan vətəndaşların iştirakçılıq hüququnun effektiv həyata keçirilməsinə əngəl törədir.

Vahid və tam inteqrasiya olunmuş elektron platformanın olmaması səbəbindən vətəndaşlar müraciətlərini müxtəlif portallara və ya qurumların fərdi saytlarına ayrı-ayrılıqda təqdim etməli, nəticələri isə systemsiz və qarışıq formada əldə edə bilirlər. Bu isə hüquqi münasibətlərdə şəffaflığın azalmasına, qərar qəbul prosesinin görünməməsinə və nəticədə vətəndaşların hüquqi müdafiə mexanizmlərindən istifadəsinin çətinləşməsinə səbəb olur.

Beynəlxalq təcrübəyə nəzər saldıqda, məsələn, Estoniya Respublikasında “e-Estonia” platforması çərçivəsində qurulan elektron idarəetmə sistemi vətəndaşlara müraciət statusunu izləmək, sənədləri təqdim etmək və inzibati qərarları qəbul etmək imkanlarını vahid, rahat və təhlükəsiz interfeys vasitəsilə təqdim edir. Estoniya sistemi həmçinin müxtəlif dövlət orqanlarının məlumat bazalarını birləşdirərək məlumatların sinxronizasiyasını təmin edir və vətəndaşlar üçün şəffaf, he-

sabatlı, real vaxt rejimində izləmə imkanları yaradır [7, s.200]. Bu model vətəndaşların iştirakçılıq hüququnu maksimum dərəcədə təmin etməklə inzibati hüququn və idarəetmənin demokratik prinsiplərinə tam uyğun gəlir.

Fransa Respublikasında “Service Public” portalı və “Démarches simplifiées” sistemi vətəndaşların elektron müraciətlərinin vəziyyətini izləmək, müraciətlərin icra vəziyyətini görmək və əlavə sənədlər təqdim etmək imkanını vahid platformada təmin edir. Bu, inzibati prosedurların sadələşdirilməsi və şəffaflığın artırılması məqsədilə tətbiq edilən uğurlu vasitədir.

Azərbaycan üçün təklif olunur ki, elektron inzibati icraatın vahid platforması yaradılaraq, vətəndaşların müraciətlərinin vəziyyətini tam izləməsi, sənədlərin hər mərhələsinin elektron qeydiyyatı və hüquqi müdafiə mexanizmlərinin tətbiqi təmin edilsin. Bu platforma digər dövlət informasiya sistemləri ilə inteqrasiya olunmalı, həmçinin istifadəçi dostu interfeys və texniki dəstək sistemi ilə təmin edilməlidir. Bu addım vətəndaşların hüquqi iştirakçılığını gücləndirəcək, inzibati orqanlarla qarşılıqlı əlaqənin effektivliyini artıracqdır.

Rəqəmsallaşmanın inkişafı ilə inzibati icraatda süni intellekt (Sİ) texnologiyalarının tətbiqi qaçılmazdır və bu, inzibati qərarların sürətini və obyektivliyini artırmaq potensialına malikdir [3, s. 253]. Lakin hüquqi baxımdan Sİ əsasında qəbul olunan qərarların hüquqi statusu, şəffaflıq prinsipi, məsuliyyət və apellyasiya mexanizmləri Azərbaycan qanunvericiliyində hələlik kifayət qədər dəqiq tənzimlənməyib. Bu isə vətəndaşların hüquqlarının pozulmasına, inzibati hüquq sisteminə etimadsızlığın artmasına, həmçinin hüquqi təhlükəsizlik və ədalətli məhkəmə araşdırmasının təmin edilməməsinə gətirib çıxara bilər.

Hüquq nəzəriyyəsi və praktikası göstərir ki, inzibati qərarların qəbulunda Sİ texnologiyalarının tətbiqi insan amilini tamamilə aradan qaldırmaqla yanaşı, hüquqi şəffaflıq və hesabatlılıq prinsiplərini də riskə atır. İnzibati prosedurların hüquqi legitimliyi üçün qərar qəbul edən subyektin kimliyi, qərarın əsaslandırılması və vətəndaşların öz hüquqlarını müdafiə edə bilməsi vacibdir. Sİ sistemləri qərarları kompleks alqoritmlərlə

formalaşdırdığı halda, bu alqoritmlərin tam açıqlanması, onların qərəzsizliyi və hüquqa uyğunluğu məsələləri hüquqi tənzimləmə obyektinə olmalıdır.

Avropa İttifaqı bu sahədə qabaqcıl normativ-hüquqi çərçivə təqdim edir. Məsələn, 2022-ci ildə qəbul edilən “Rəqəmsal Xidmətlər Aktı” (Digital Services Act) və “Rəqəmsal Məhsullar Aktı” (Digital Markets Act) Sİ tətbiqlərinin inzibati və kommərsiya sahəsində şəffaflığını və məsuliyyətini təmin edir [11, s.206-207]. Eyni zamanda, Avropa Şurasının “Alqoritmik Hesabatlılıq” və “Ədalətli Alqoritmlər” üzrə tövsiyələri inzibati orqanlarda Sİ əsasında qərarvermənin etik və hüquqi prinsiplərini müəyyənləşdirir. ABŞ-də isə “Algorithmic Accountability Act” layihəsi hüquqi məsuliyyəti və şəffaflığı təmin etməklə süni intellektin inzibati istifadəsinə normativ tənzim gətirir [5].

Azərbaycanın inzibati hüquq sistemində süni intellektin tətbiqi üçün bu beynəlxalq standartlar nəzərə alınmalı, konkret hüquqi mexanizmlər hazırlanmalıdır. Bu mexanizmlər aşağıdakı prinsipləri təmin etməlidir: Sİ qərarlarının izah edilə bilməsi (explainability); qərarların şəffaflığı və ədalətli olması; məsuliyyətin konkret subyektlərə aid edilməsi; vətəndaşların Sİ əsasında verilən qərarlara qarşı apellyasiya hüququnun təmin olunması; həmçinin Sİ alqoritmlərinin mütəmadi hüquqi və etik auditinin keçirilməsi. Belə hüquqi tənzimləmə inzibati icraatda həm innovasiyaların tətbiqini sürətləndirər, həm də hüquqi ədalət və vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsini təmin edər [11, s.108-109].

Nəticə etibarilə, süni intellektin inzibati qərarvermədə tətbiqinin hüquqi tənzimlənməsi Azərbaycan üçün təkcə texnoloji yenilik deyil, hüquqi sabitlik, şəffaflıq və vətəndaş hüquqlarının qorunması baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir. Beynəlxalq təcrübə və hüquqi normativlərdən istifadə etməklə, ölkədə bu sahədə vahid və kompleks hüquqi mexanizmin yaradılması labüddür.

Süni intellektin inzibati qərarvermədə tətbiqinin hüquqi tənzimlənməsinin çatışmazlığı bir sıra ciddi mənfi nəticələrə yol açır; ilk növbədə, qərarların şəffaf olmaması və izah edilə bilməməsi vətəndaşların hüquqlarının pozulmasına səbəb olur; bu isə inzibati hüquq sistemində etimadsızlı-

ğın artmasına gətirib çıxarır. Nəticədə vətəndaşlar hüquqlarının qorunmasında əngəllərlə üzləşir, hüquqi müdafiə mexanizmlərinə çıxışları məhdudlaşır. Digər tərəfdən, süni intellekt əsasında qəbul edilmiş qərarlarda alqoritmik qərəz və ya diskriminasiya riski mövcuddur; bu, hüquq bərabərliyi prinsipinə ziddir və sosial ədalətin pozulmasına gətirib çıxara bilər. Bundan əlavə, məsuliyyətin konkret subyektlərə aid edilməməsi hüquqi boşluqlar yaradır; bu isə hüquqi məsuliyyətin müəyyən edilməsində çətinliklərə, inzibati orqanların fəaliyyətində şəffaflığın azalmasına səbəb olur.

Bu mənfi nəticələrin qarşısını almaq üçün, ilk növbədə, süni intellektin inzibati qərarvermədə tətbiqinə dair əhatəli və aydın hüquqi tənzimləmə yaradılmalıdır; bu tənzimləmə qərarların şəffaflığını təmin etməli, alqoritmlərin hüquqa uyğunluğunu yoxlayan müstəqil qurumların fəaliyyətini nəzərdə tutmalıdır. Eyni zamanda, vətəndaşların Sİ əsasında verilən qərarlara qarşı apellyasiya və yenidən baxış hüquqları təmin edilməli, qərarların əsaslandırılması və izahı qanunla tələb edilməlidir. Hüquqi mexanizmlərlə yanaşı, alqoritmlərin etik və hüquqi auditinin mütəmadi aparılması vacibdir; bu, süni intellekt sistemlərinin qərəzsizliyini və obyektivliyini qorumağa imkan verəcək [11, s.99]. Nəhayət, məsuliyyətin konkret hüquqi subyektlərə aid edilməsi və bu sahədə hüquqi boşluqların aradan qaldırılması, həmçinin dövlət qulluqçularının və texniki heyətin müvafiq təlimləndirilməsi hüquqi təminatları gücləndirəcək. Bu tədbirlər beynəlxalq standartlara və qabaqcıl ölkələrin təcrübəsinə uyğun olaraq inzibati hüququn rəqəmsal transformasiyasının təhlükəsiz və ədalətli həyata keçirilməsini təmin edəcək [6, s. 99].

Fransa təcrübəsində “Démarches simplifiées” adlı elektron platforma vasitəsilə inzibati proseslər şəffaf şəkildə izlənilir, vətəndaşlar hər mərhələdə informasiya alır, qərarın qəbul edilməsində iştirak imkanına malik olur. Bu, “şəffaf inzibati icraat” prinsipinin effektiv tətbiqinə nümunədir. Azərbaycan təcrübəsində isə vətəndaşlar müraciət etdikdən sonra icraatın hansı mərhələdə olduğu, qərarın nə vaxt və nə əsasla veriləcəyi barədə məlumat almaqda çətinlik çəkirlər. Bu sahədə

təkmilləşdirilmə üçün vətəndaşların müraciətinin statusunu real vaxt rejimində izləməyə imkan verən rəqəmsal interfeyslərin yaradılması zəruridir [12, s.356].

Texniki baxımdan da ciddi çətinliklər mövcuddur. Xüsusilə regionlarda və ucqar yaşayış məntəqələrində yaşayan vətəndaşların elektron xidmətlərə çıxış imkanlarının məhdud olması onların dövlət orqanları ilə hüquqi münasibətlərində bərabərsizliyə səbəb olur. İsvəçdə “Digital Public Services Strategy” çərçivəsində “rəqəmsal inklüzivlik” strategiyası tətbiq edilir və bu məqsədlə yaşlılar və texnologiyadan uzaq əhali qrupları üçün fiziki məsləhət mərkəzləri və hibrid xidmət modelləri yaradılmışdır [10, s.301]. Bu təcrübədən istifadə etməklə, Azərbaycanda da regional səviyyədə “ASAN xidmət” mərkəzlərinin funksiyalarının genişləndirilməsi və e-xidmətlərin izahlı, sadələşdirilmiş versiyalarının tətbiqi tövsiyə olunur.

Əlavə olaraq, elektron xidmətlərin təqdim olunmasında inzibati orqanların daxili texniki hazırlıq səviyyəsi, proqram təminatının sabitliyi və informasiyanın mühafizəsi ilə bağlı problemlər də mühüm əngəllərdən biridir. İnformasiya təhlükəsizliyi ilə bağlı beynəlxalq standartların (məsələn, ISO/IEC 27001) tətbiqi Azərbaycanın normativ sistemində nəzərdə tutulmasa da, bu istiqamətdə hüquqi mexanizmlərin işlənilməsi vacibdir. Rəqəmsal inzibati icraat çərçivəsində məlumatların qorunması və fərdi məlumatların emalı sahəsində Avropa İttifaqının Ümumi Məlumatların Qorunması Qaydaları (GDPR) nümunə kimi götürülə bilər. Nəhayət qeyd edilməlidir ki, həm nəzəri əsasların tam olmaması, həm də praktiki tətbiqin fraqmentar xarakter daşması elektron inzibati icraatın hüquqi sabitliyinə və vətəndaş etimadına mənfi təsir göstərir. Bu səbəbdən normativ-hüquqi bazanın beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi və tətbiq təcrübəsində vətəndaş yönümlü yanaşmanın gücləndirilməsi aktual məsələlər sırasındadır [5].

İnzibati icraatın tamamilə elektronlaşdırılması, texnoloji tərəqqiyə baxmayaraq, hüquq sistemində ciddi risklər yarada bilər; insan amilinin və hüquqi zəkânın tam əvəzlənməsi mümkün deyil

və buna görə də inzibati qərarvermədə insan faktorunun qorunması zəruridir. Hüquq nəzəriyyə-sində insan hüquqşünaslığı və inzibati fəaliyyətin kompleksliyi ilə bağlı fundamental prinsip mövcuddur ki, inzibati qərarların qanuniliyini və ədalətliyini təmin edən əsas elementlərdən biri məhz insan subyektinin — hüquqi bilik və təcrübəyə malik mütəxəssisin — iştirakıdır [8, s.127].

Tam elektronlaşdırma sistemi, xüsusən də süni intellekt və avtomatlaşdırılmış alqoritmlərin tətbiqində, hüquqi normativlərin düzgün interpretasiyası, mürəkkəb sosial-iqtisadi kontekstlərin nəzərə alınması və humanitar aspektlərin qiymətləndirilməsi sahəsində məhdudiyətlərə malikdir. Məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarında və digər beynəlxalq standartlarda vurğulanır ki, hüquqi qərarlarda insan tərəfindən müstəqil nəzarət və qiymətləndirmə olmadan verilən qərarlar ədalətli məhkəmə prinsiplərinə uyğun gəlmir və bu, vətəndaşların hüquqlarının pozulmasına yol açır [6, s. 201-202].

ABŞ-də və Böyük Britaniyada inzibati orqanlarda rəqəmsal sistemlərdən geniş istifadə edilərsə, qərarların son təsdiqi və humanitar qiymətləndirilməsi üzrə insan faktoru qorunur; bu yanaşma həm hüquqi ədalətin təminatıdır, həm də mürəkkəb vəziyyətlərin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün vacibdir. Bu baxımdan, Azərbaycan hüquq sistemində də inzibati icraatın rəqəmsallaşması ilə yanaşı, insan hüquqşünaslarının iştirakı və hüquqi nəzarət mexanizmləri qorunmalıdır; bu, həm qərarların qanuniliyini təmin edəcək, həm də vətəndaşların hüquqlarının tam müdafiəsinə zəmin yaradacaqdır.

Beləliklə, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi inzibati proseslərin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, insan faktorunun və hüquqi zəkânın əvəzsizliyini qəbul edən balanslı yanaşmanın tətbiqini tələb edir; bu, hüquqi sabitlik, ədalət və vətəndaş hüquqlarının qorunması üçün əsas şərtidir.

İnzibati icraatın rəqəmsallaşdırılması müasir idarəetmənin qaçılmaz tələbi olmaqla, vətəndaşların hüquqlarının qorunması və dövlət orqanlarının fəaliyyətinin şəffaflığının təmin olunması baxımından mühüm potensiala malikdir. Lakin bu prosesdə hüquqi-normativ bazanın tam olmaması, elektron sənədlərin və inzibati aktların hüquqi

statusunun qeyri-müəyyənliyi, elektron arxivləşdirmə mexanizmlərinin zəifliyi, eləcə də süni intellektin inzibati qərarvermədə tətbiqinin hüquqi tənzimlənməsinin natamamlığı ciddi nəzəri və praktik problemlər yaradır [9, s. 229-230]. Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu sahədə uğurlu islahatlar üçün kompleks və vahid hüquqi mexanizmin yaradılması, həmçinin texnoloji infrastrukturun gücləndirilməsi və insan faktorunun qorunması vacibdir.

Rəqəmsal transformasiyanın tam potensialının reallaşması üçün hüquqi sabitliyin təminatı, qərarların şəffaflığı, vətəndaşların hüquqlarının mü-

dafiəsi və inzibati proseslərin səmərəliliyi prinsip olaraq saxlanmalıdır. Həmçinin elektron idarəetmənin tətbiqində insan amilinin tamamilə aradan qaldırılmaması, hüquqi ekspertizanın qorunması inzibati ədalətin təminatçısıdır. Nəticədə, Azərbaycanın inzibati hüquq sistemi rəqəmsal çağırışlara uyğun şəkildə təkmilləşdirilməli, beynəlxalq standartlar və qabaqcıl təcrübə nəzərə alınmaqla, hüquqi və texniki aspektlərdə kompleks islahatlar həyata keçirilməlidir [6, s.287]. Bu, vətəndaş məmnunluğunun artırılması, dövlət idarəçiliyinin effektivliyinin yüksəldilməsi və hüquqi dövlət quruculuğu məqsədlərinə çatmaq üçün zəruridir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası. "Elektron imza və elektron sənəd haqqında" Qanun. <https://e-qanun.az/framework/5916>
2. Azərbaycan Respublikası. "İnzibati icraat haqqında" Qanun. <https://e-qanun.az/framework/11254>
3. Əliyev Ə. İnsan hüquqları və rəqəmsal idarəetmə. Bakı, "Nurlar" Nəşriyyatı, 2020.
4. Cəfərov R. İnzibati hüquq və elektron hökumət: nəzəri və praktik aspektlər. Bakı, "Hüquq" Nəşriyyatı, 2019.
5. European Commission. Study on Artificial Intelligence and Public Administration: Legal and Ethical Challenges. Brussels, 2021.
6. Həsənov M. İnzibati icraatın rəqəmsallaşması: beynəlxalq təcrübə və Azərbaycan modeli. Bakı, "Elm" Nəşriyyatı, 2021.
7. Иванов А.В. Электронное управление и административное право: теоретические и практические аспекты. Москва, Юристъ, 2020.
8. Mehdiyev F., Quliyev E. Hüquq nəzəriyyəsi. Bakı, "Gənclik" Nəşriyyatı, 2017.
9. Mustafayev S. Elektron sənəd dövriyyəsi və hüquqi təminat. Bakı, "Adiloğlu" Nəşriyyatı, 2022.
10. Qurbanova S. İnzibati icraatın təkmilləşdirilməsi və elektron xidmətlər. Bakı, "Ədalət" Nəşriyyatı, 2020.
11. Şirinov R. Rəqəmsal idarəetmədə hüquq və etik prinsiplər. Bakı, "Zərdabi" Nəşriyyatı, 2023.
12. Smith J., & Jones L. Digital Government and Administrative Law: Global Perspectives. Oxford University Press, 2022.
13. Vəliyev T. İnzibati orqanların fəaliyyəti və elektron arxiv sistemi. Bakı, "Təhsil" Nəşriyyatı, 2021.

Роя МИРТАЛИБОВА

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОТНОШЕНИЙ ГОСУДАРСТВО-ГРАЖДАНИН В СРЕДЕ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА: ВЫЗОВЫ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВА

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена совершенствованию отношений между гражданами и административными органами в среде электронного правительства. В исследовании рассматриваются правовые и практические аспекты цифрового управления, применение искусственного интеллекта в административном производстве, а также возможности реализации прав граждан в данной среде. Одновременно анализируются административно-правовые вызовы и ограничения, возникающие при внедрении электронного управления.

Структура статьи отражает её цель и логическое изложение. В теоретической части рассматриваются правовые основы электронного правительства и цифрового административного производства, а в практической — правовые пробелы, возникающие при использовании электронных обращений, жалоб и услуг, а также доступ граждан к этим процессам. Также представлены пути повышения прозрачности, оперативности и правовой защиты в отношениях между гражданами и должностными лицами.

Ключевые слова: электронное правительство, цифровое управление, административное производство, права граждан, правовые отношения.

Roya MIRTALIBOVA

IMPROVING STATE-CITIZEN RELATIONS IN THE E-GOVERNMENT ENVIRONMENT: CHALLENGES OF ADMINISTRATIVE LAW

SUMMARY

This article is dedicated to the improvement of citizen–administrative body relations within the framework of e-government. The research focuses on the legal and practical aspects of digital governance, the application of artificial intelligence in administrative proceedings, as well as the realization of citizens' rights in this environment. At the same time, administrative-legal challenges and limitations arising from the implementation of e-governance are analyzed.

The structure of the article reflects its purpose and logical explanation. The theoretical part examines the legal foundations of e-government and digitized administrative proceedings, while the practical section explains the legal gaps arising during the use of electronic applications, complaints, and services, as well as citizens' access to these processes. Ways to increase transparency, agility, and legal protection in citizen–official relations are also presented.

Key words: e-government, digital governance, administrative proceedings, citizens' rights, legal relations.